

1.04 Strokovni članek

UDK 7.047:728.81(497.4)"16/18"

Prejeto: 25. 7. 2012

Damir Globočnik

ddr. umetnostne zgodovine in zgodovine, muzejski svetnik v Gorenjskem muzeju, Langusova ul. 29, SI-4240 Radovljica
E-pošta: damir.globocnik@guest.arnes.si

Gradovi na likovnih upodobitvah

IZVLEČEK

V 17. stoletju srečamo prve načrtno nastale upodobitve gradov z današnjega slovenskega državnega ozemlja v tehniki risbe in grafike. Najpomembnejši slikovni vir za preučevanje gradov je prispeval kranjski plemič in polihistor Janez Vajkard Valvasor. Leta 1679 je izdal album *Topographia Ducatus Carniolae modernae* (Topografija sodobne vojvodine Kranjske), leta 1689 pa je sledila *Die Ehre des Hertzogthums Crain* (Slava vojvodine Kranjske). Podobno vlogo kot Valvasor na Kranjskem je na Štajerskem opravil geograf in topograf Georg Matthäus Vischer. Album *Topographia Ducatus Styriae* (Topografija vojvodine Štajerske) je izdal leta 1679 v Gradcu. Vedutno slikarstvo je vrh doživelo v prvi polovici 19. stoletja. Založniki so izdajali albume, posamezne grafične liste in suite. Vedute je v drugi polovici 19. stoletja v vlogi najpomembnejšega likovnega vira za preučevanje stavbne preteklosti gradov nadomestila fotografija.

KLJUČNE BESEDE

likovne upodobitve, zgodovinski viri, 17.–19. stoletje, vedute, grafika, slikarstvo, Janez Vajkard Valvasor, Georg Matthäus Vischer

ABSTRACT

CASTLES IN ARTISTIC DEPICTIONS

In the 17th century the territory of the present-day state of Slovenia witnessed the emergence of the first deliberately produced depictions of castles in the form of drawings and graphics. The most important source of artistic depictions for investigating castles in the 17th century was provided by the Carniolan nobleman and polymath, Johann Weikhard Valvasor. In 1679 he published the album *Topographia Ducatus Carniolae modernae* (Topography of the Modern Duchy of Carniola), which was followed by *Die Ehre des Hertzogthums Crain* (The Glory of the Duchy of Carniola) in 1689. A similar role to that of Valvasor in Carniola was played by geographer and topographer Georg Matthäus Vischer in Styria. His album *Topographia Ducatus Styriae* (Topography of the Duchy of Styria) was published in 1679 in Graz. Cityscape reached its peak in the first half of the 19th century. Publishers issued albums, individual graphic foils and suites. In the second half of the 19th century cityscape gave way to photography as the main artistic source for investigating the architectural past of castles.

KEY WORDS

artistic depictions, historical sources, 17th–19th century, cityscapes, graphics, painting, Johann Weikhard Valvasor, Georg Matthäus Vischer

Pri preučevanju zgodovine gradov se najpogosteje opiramo na arhivsko gradivo, strokovno literaturo in drugo pisano dokumentacijo ter na terenske raziskave. Dragocen in nepogrešljiv pripomoček pri stavbnozgodovinskem raziskovanju grajske arhitekture so tudi likovne upodobitve, ki na splošno veljajo za pomožen zgodovinski vir.

Zgodovinarji lahko slikovno gradivo uporabijo na različne načine. Praviloma pa po likovnih podobah posežejo, ko je že znan njihov zgodovinski, družbeni ali politični kontekst. Likovne podobe imajo v tem primeru vlogo vizualnega prikaza, reprodukcije, ilustracije oziroma likovne popestritve strokovnih prispevkov. Likovne podobe postanejo primarni vir ali osrednji predmet preučevanja v posebnih primerih oziroma tedaj, ko niso na voljo pisni viri ali ustna pričevanja. Zlasti v zadnjih desetletjih je zgodovina razširila področje delovanja tudi na slikovno gradivo (vizualna zgodovina).¹ Naraščajoče zanimanje zgodovinarjev in kulturnih zgodovinarjev za likovne podobe se je dotaknilo tudi slovenskega zgodovinarstva, ki pa likovne podobe razume predvsem v omenjeni ilustrativni vlogi.

Ena od prednosti likovnih podob kot zgodovinskega vira pred pisano besedo je večja zgoščenost informacij. Na njih so lahko upodobljeni dogodki ali detajli, o katerih pisni viri molčijo. Z njihovo pomočjo si lahko bolj živo predstavljamo preteklost ...

Kar zadeva temo pričujočega besedila, velja poudariti, da lahko slike, grafike, risbe, skice in drugi načini likovnega upodabljanja pomembno dopolnijo naše vedenje o zgodovini posameznega arhitekturnega spomenika. Stevilne grajske objekte ali njihove danes uničene stavbe detajle poznamo samo po starejših upodobitvah. Likovne podobe lahko v konservatorski praksi nudijo pomoč pri rekonstrukciji videza določene grajske arhitekture, kakršnega je imela, preden je bila porušena, prezidana ali restavrirana. Najbolj znan tovrsten primer rekonstrukcije uničenih arhitekturnih spomenikov na podlagi njihovih likovnih upodobitev je obnova leta 1944 uničene Varšave s pomočjo grafik in slik beneškega slikarja Bernarda Belotta (1721–1780).

Poudariti velja, da je dokumentarna vrednost likovnih upodobitev neodvisna od umetniške zmožljivosti njihovih avtorjev. Ne glede na umetniško raven, smisel za podrobno opisovanje in likovno spretnost slikarjev, risarjev in grafikov sta dokumentarna uporabnost in kulturnozgodovinski pomen likovnih upodobitev veliki. Zato lahko za zgodovinarje v poštev pridejo tudi upodobitve, ki so jih izdelali amaterski likovniki.

Domači raziskovalci so se načrtnemu preučevanju vedutnega slikarstva posvetili pred dobrimi štirimi desetletji. (Na koncu prispevka v poglavju Literatura navajam izbor člankov in publikacij, povezanih z vedutisti in vedutnimi upodobitvami slovenskih krajev.)

Kastelolog, umetnostni zgodovinar in največji poznavalec vedutnega slikarstva na Slovenskem dr. Ivan Stopar, na katerega študije se bomo v največji meri oprli pri pregledu najpomembnejših skupin starejših vedutnih upodobitev gradov in dvorcev, je zapisal: »Čarobni svet vedut. Kakor bi se pred nami nenadoma na stečaj odprlo okno, skozi katero uzremo podobe nekega za vselej izginulega časa. Ob največkrat pustih, le zgodovinarju do kraja razumljivih sporočilih starodavnih listin in pričevanj se zdijo stare topografske skice in vedute izjemno pričevanje ne sicer o davnih dogodkih, ki bi sicer padli v pozabo, marveč o nekdanji podobi našega vsakdanjega okolja, ki se zadnje čase čedalje bolj naglo spreminja.«²

Najstarejše znane upodobitve gradov na Slovenskem so se ohranile iz visokega srednjega veka (freske v cerkvi v Hrastovljah in v kapeli na gradu Turjak). Gradovi so vkomponirani tudi v oltarne slike in druge cerkvene podobe (svetniki, zavetniki). Sprva (do 17. stoletja) ne moremo govoriti o verodostojnih prikazih grajske arhitekture. Dokumentarno zanesljive in nazorne upodobitve arhitekturnih spomenikov so redke. Prevladujejo shematične in simbolične ponazoritve ter domišljjski arhitekturni vzorci (npr. gradovi in druge stavbe v obliki nekakšnih maket kot sestavni deli plastik sv. Florijana).

V 17. stoletju se je vedutno slikarstvo razvilo v samostojen slikarski žanr. Italijanska beseda veduta pomeni pogled. Slovar slovenskega knjižnega jezika izraz veduta pojasni takole: »Mesto, pokrajina ali njun del, ki se vidi z določene točke.«³

V umetnostnozgodovinski terminologiji se izraz veduta v širšem pomenu uporablja za upodobitve naselij ali posamičnih arhitektur v različnih likovnih tehnikah, v ožjem smislu pa so z njim zajeta predvsem dela v grafični izvedbi. Pri vedutah prevladujejo grafične tehnike (lesorez, bakrorez, litografija) in risba.

V 17. stoletju tudi pri nas srečamo prve načrtno nastale upodobitve gradov. Mesta, trge in gradove so likovno dokumentirali kartografi, topografi, vojaški inženirji, popotniki in drugi avtorji.

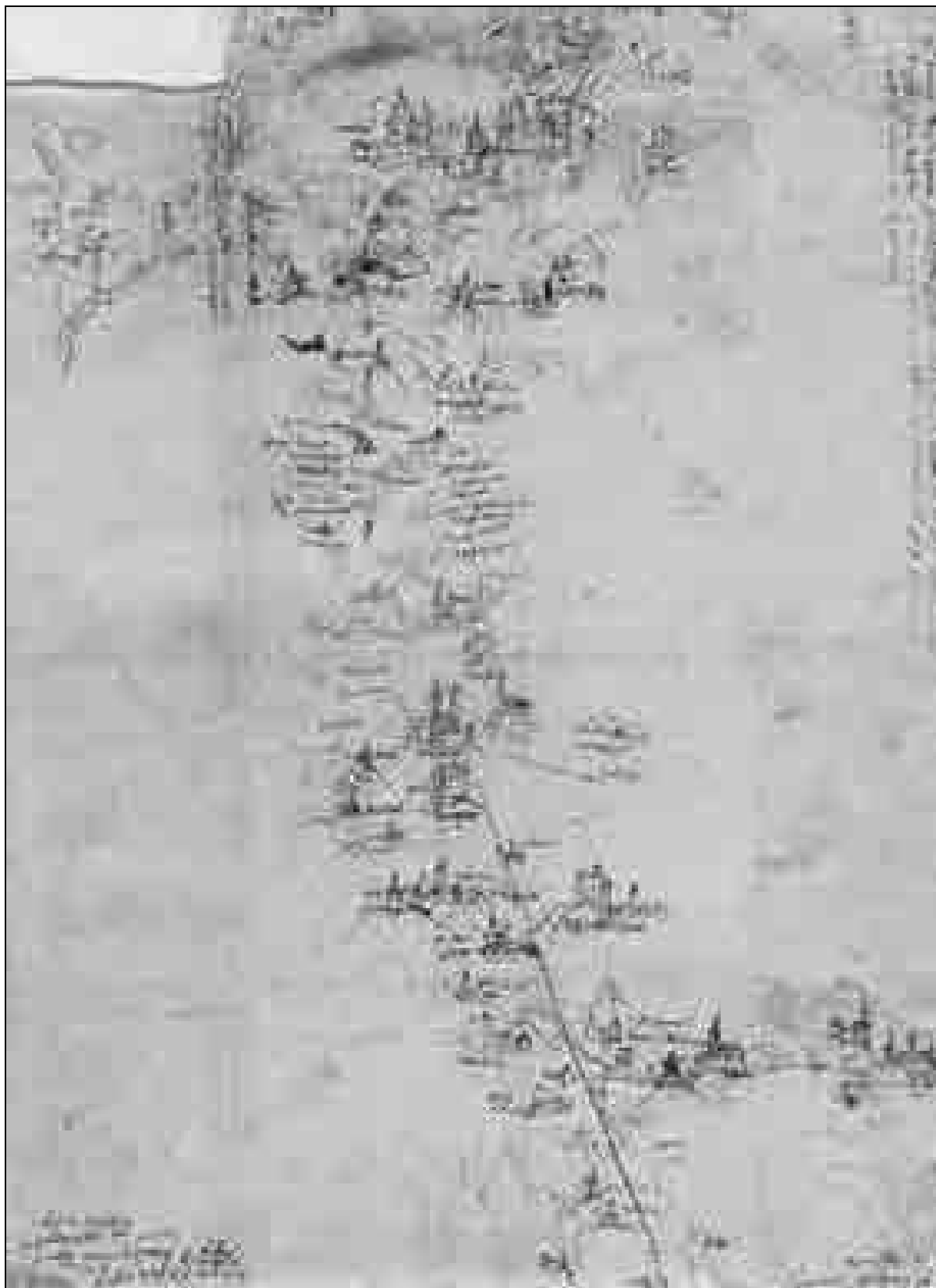
Izraz topografija pomeni popisovanje naselij, lokacij, objektov in nahajališč ter opisovanje njihovih značilnosti, tudi opisovanje posameznih območij,⁴

² Stopar, *Podoba Slovenije*, str. 5.

³ SSKJ, Ljubljana, 1994, str. 1497. Prim. tudi Stopar, *Veduta*, ES 14, str. 163–165.

⁴ Geslo Topografija (več avtorjev), ES 13, str. 290.

¹ O likovnih podobah v zgodovinarstvu glej: Burke, *Eyewitnessing*.

*Ivan Klobučarić, skice gradov in krajev, Kozjansko – pot med Celjem in Šmarjem, 1601–1605
(brani: Štajerski deželni arhiv v Gradcu).*

Matthäus Merian, Škofja Loka (izrez), 1649, bakrorez.

oziroma prikazovanje značilnosti zemeljskega površja, zlasti s kartami in zemljevidi (beseda izvira iz grščine: *topos* – kraj, latinsko: *topographia* – krajepis, *topographus* – krajepisec). Umetnostna topografija pa zajema sistematični popis krajev, naselij, lokacij ali arhitekturnih spomenikov, tudi njihov slikovni prikaz oziroma prikaz v obliki upodobitev.

Eden prvih topografov na slovenskem ozemlju je bil menih avguštinskega reda Ivan Klobučarič (Janez Klobučarič, lat. Johannes Clobucciarich). Klobučarič je bil prior avguštinskega samostana v Fürstfeldu na avstrijskem Štajerskem. Med pripravami gradiva za zemljevid notranjeavstrijskih dežel je med letoma 1601 in 1605 potoval po Štajerski ter delu Dolenjske in Notranjske. Kartografske zapise je dopolnjeval z risbami in skicami (svinčnik ali tuš), na katerih je skiciral poglobitve značilnosti grajskih kompleksov. Klobučarič je deloval po nalogu nadvojvode Ferdinanda in notranjeavstrijske deželne vlade. Zemljevid so narekemale vojaške potrebe, saj so notranjeavstrijske dežele ogrožali Ogrji, Turki in Benečani.

Ivan Klobučarič je bil rojen leta 1550 v Dubašnici na Krku. Umril je leta 1605 v neznanih okoliščinah, najbrž na Reki, kamor se je zatekel pred nasiljem ogrskih hord. Zaradi prezgodnje smrti zemljevida notranjeavstrijskih dežel ni dokončal. V petih letih je izdelal okrog 500 kartografskih skic oziroma krokijev, ki zajemajo slovenski del Spodnje Štajerske (manjkajo samo Mislinjska in Šaleška dolina ter zgornji del Savinjske doline zahodno od

Žalca), Kranjsko (brez zgornjega dela Gorenjske severno od Kranja in območja Idrije) ter Goriško (brez Soške doline severno od Kanala). Zbirka skic, ki jih hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu, obsega naslovni list, 79 listov v velikosti pole (ok. 43 x 32 cm), 16 listov v velikosti polovične pole in štiri večje liste. Listi so večinoma porisani po obeh straneh. Opremljeni so s slovenskimi imeni in ustreznimi v italijansčini zapisanimi opombami v latinici. Skice prikazujejo gradove, večja naselja, protiturske tabore in druge utrjene postojanke. Nekateri kraji in gradovi so skicirani tudi po dvakrat, nekateri so upodobljeni samostojno, drugi so vključeni v širši krajski okvir. Nudijo splošen vtis o srednjeveških gradovih (o srednjeveški podobi pozneje prezidanih gradov), omogočajo vpogled v njihove osnovne karakteristike in razvrstitev stavbnih komponent brez podrobnosti.⁵

V prvi polovici 17. stoletja je vojaški inženir Giovanni Battista Pieroni (1586–1654), ki je po naročilu dunajskega dvornega vojnega sveta med letoma 1636 in 1640 pregledoval mejne utrdbe v Vojni krajini in na Goriškem, skiciral več slovenskih krajev in gradov.

⁵ Stopar, Vse se je začelo s kartografom Janezom, *Podoba Slovenije*, str. 9–17; tu je naveden tudi seznam skiciranih slovenskih krajev, gradov in taborov.

Grad Školj s severne strani, Valvasorjeva Skicna knjiga za Topografijo vojvodine Kranjske, okrog 1678, lavirana perorisba (Metropolitanska knjižnica, Zagreb).

Krupa, 1678, Valvasorjeva Skicna knjiga za Topografijo vojvodine Kranjske, okrog 1678, lavirana perorisba (Metropolitanska knjižnica, Zagreb).

V Topografiji avstrijskih provinc (*Topographia Provinciarum Austracarum*),⁶ ki jo je v Frankfurtu ob Maini izdajal eden vodilnih založnikov, topografov in bakrorezcev svojega časa Matthäus Merian starejši (1593–1650), so objavljene vedute treh slovenskih krajev: Kranja, Škofje Loke (mesto, grad, okolica) in gradu Cmurek nad Muro. Natisnjene so bile leta 1649 (ponatis 1678). Upodobitvi Kranja in Škofje Loke spadata med najstarejše in najkvalitetnejše vedute naših mest.

Merianova Topografija je bila vzor za številna podobno zasnovana knjižna dela. Pobudnika tovrstne predstavitve slovenskega ozemlja sta bila Janez Vajkard Valvasor in Georg Matthäus Vischer. Oba sta zastavila in v veliki meri uspešno uresničila ambiciozen topografski program.

Najpomembnejši slikovni vir za preučevanje gradov na Kranjskem in Koroškem v 17. stoletju je prispeval kranjski plemič in polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641–1693), ki si je leta 1678 grafično delavnico uredil na gradu Bogenšperk pri Litiji. Tu so nastale tudi vedutne upodobitve trgov, gradov in samostanov, ki jih je Valvasor zbral v Skicni knjigi za Topografijo vojvodine Kranjske in v 11. knjigi Slave vojvodine Kranjske.

Valvasorjev album *Topographia Ducatus Carniolae modernae* (Topografija sodobne vojvodine Kranjske) je izšel leta 1679. Vsebuje 319 (320) bakrorezov – vedut mest, trgov, dvorcev, gradov in samostanov na tedanjem Kranjskem.

Valvasor je dve leti kasneje izdal album *Topographia Archiducatus Carinthiae modernae* (Topografija sodobne nadvojvodine Koroške). V njem je objavljenih 223 bakrorezov – vedut mest, samostanov in grajskih stavb (pet z današnjega slovenskega ozemlja). Leta 1688 je tiskar W. M. Endter v Nürnbergu natisnil Valvasorjevo knjigo *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa* (Popolna topografija stare in sodobne nadvojvodine Koroške), ki vsebuje 227 upodobitev mest, samostanov in gradov.

Die Ehre dess Hertzogthums Crain (Slava vojvodine Kranjske), ki je bila leta 1689 natisnjena v Nürnbergu, obsega 15 v štiri zajetne foliante vezanih knjig. Med besedilom je objavljenih 528 ilustracij. 11. knjiga z naslovom *Das Höchloblichen Herzogthums Crain Topographisch-Historischer Beschreibung Eylfftes Buch Von den Städten, Märkten, alten und neuen Schlössern, Klöstern, Garten etc. in Crain und allerley dabey vorgegangenen Denckwürdigkeiten* (Pre-slavne vojvodine Kranjske topografsko-zgodovinskega opisa 11. knjiga o mestih, trgih, starih in

novih grajskih stavbah, samostanih, vrtovih idr. in vsakršnih s tem povezanih znamenitostih) vsebuje 324 vedut.⁷

Pozorni moramo biti na dejstvo, da upodobitve prikazujejo samo eno od starejših stavbnih faz. Ivan Stopar ugotavlja, da primerjava bakrorezov v Topografiji in Slavi, med katerima je samo deset let časovnega razmika, pokaže, da so bile nekatere grajske stavbe medtem tako spremenjene, da jih je moral avtor na novo predstaviti.⁸

Podobno vlogo kot Valvasor na Kranjskem je na Štajerskem opravil kartograf in topograf Georg Matthäus Vischer (1628–1696), ki je kot vojak najbrž sodeloval v tridesetletni vojni. Med letoma 1654 in 1669 je bil v duhovniški službi, nato se je posvetil kartografiji in topografiji avstrijskih dežel.

Album *Topographia Ducatus Styriae, Cum Privilegio, Sac. Caes. May. 1679* (Topografija vojvodine Štajerske, s priv. sv. ces. vel. 1679) je izdal leta 1679 v Gradcu. Zbirko 392 vedut štajerskih mest, trgov, samostanov in gradov je kasneje še dopolnjeval. V posthumni izdaji iz okoli 1700 je objavljenih 495 upodobitev naselij, gradov, graščin in dvorcev (142 motivov iz sedanjega slovenskega državnega ozemlja).⁹ Vischerjev album *Topographia Ducatus Styriae* so imenovali tudi Schlösserbuch.

Poleg grafik v Valvasorjevih in Vischerjevih knjigah, ki so jih večkrat kopirali, srečamo posamezne vedute oziroma skupine vedut. Valvasor in Vischer sta sama izdelala skice za bakroreze. Valvasorjeve skice oziroma Skicno knjigo hrani Metropolitanška knjižnica v Zagrebu. Leta 2001 je izšel faksimilirani ponatis s spremno besedo Branka Reispa. V primeru Vischerjevih skic so ohranjeni samo posamezni listi.

Terenske risbe in skice v tušu (perorisba s tušem, lahko je lavirana) ali sepiji (risba z rdečo kreda) so poleg Valvasorja prispevali tudi drugi avtorji. Risbe pa so v baker vrezali bakrorezci. Najbolj izstopa Andrej Trost – Andreas Trost, ki je delal tako za Valvasorja kot za Vischerja. Valvasorjevi in Vischerjevi topografski albumi so izšli v faksimiliranih izdajah.

Kot rečeno, lahko ne glede na kvaliteto kate-rakoli likovna upodobitev postane zgodovinski vir. Vendar se je treba zavedati, da so nekatere starejše likovne podobe bolj zanesljive, objektivne in verodostojne od drugih in da popolna objektivnost ni mogoča. Zato velja biti kritičen do slikovnih virov, ki lahko vsebujejo tudi zmotne ali nepopolne podatke.

⁶ Trideset knjig obsegajoča Topografija je izhajala v letih 1642–1688. Dokončal jo je Matthäus Merian ml. (1621–1687). Besedilo je prispeval Martin Zeiller. V Topografiji je bilo objavljenih 2000 vedut, zemljevidov in načrtov v bakrorezni tehniki.

⁷ Stopar, Vojni inženirji, melioratorji, jamomerci, *Podoba Slovenije*, str. 56–62.

⁸ Prav tam, str. 61.

⁹ Prav tam, str. 62–64.

G. M. Vischer, *Grad Gornji Ptuj*, 1681, *Topographia Ducatus Styriae*, bakrorez, okrog 1681.

Nobena likovna upodobitev ne more biti povsem enaka resničnemu videzu oziroma realnemu stanju arhitekturnega objekta. Izdelana je po prevladujočih merilih svojega časa, sledi vizualnim konceptom, konvencijam in vrednostnim merilom, ki so veljali za običajne v določenem kulturnem okolju, nastala je na podlagi vzorov ... Umetnostna zgodovina se zato poslužuje različnih postopkov formalne, motivne in slogovne interpretacije likovnih del. Pogosto se povezuje tudi z drugimi strokami. V ospredju umetnostnozgodovinskih raziskav so preučevanje motivike, provenience, avtorstva, slogovne analize, umetniške kakovosti in stanja ohranjenosti likovnih del. Za opredeljevanje, interpretacijo, analizo in kritiko likovnih del je razvila posebni metodi – ikonografsko in ikonološko interpretacijo, ki se v dobršnem delu lotevata predvsem pripovedne komponente likovnih del.¹⁰ Tovrstne načine kritičnega ovrednotenja lahko s pridom uporabimo tudi v primeru, ko nas likovna upodobitev zanima predvsem kot zgodovinski dokument.

Za primer pogledimo Valvasorjeve skice, ki za razliko od Klobučaričevih topografskih skic niso izdelane shematično. Ni znano, ali je Valvasor imel kakršnokoli formalno likovno izobrazbo. Njegove risane predloge se gibljejo v mejah zgodovinske

resničnosti. Valvasor jih je narisal po naravi. Pri delu na terenu je uporabljal tudi zemljemer. Izdelane so po tedaj veljavnih topografskih načelih. Ugotovimo lahko, da so upoštewane najosnovnejše perspektivne zakonitosti (preprosta perspektiva, ki izvablja naš pogled v globino upodobitve, kulisaste rešitve). Na skicah so včasih tudi napisi in pripombe – navodila za bakrorezce. Hkrati pa so prisotni pomenostavljanje, skicoznost, šablonsko risanje drevja in skal, shematične rešitve, ponavljanje določenih vzorcev, npr. podajanje senc in svetlobe, krajinsko okolje je včasih samo nakazano (idilična krajina, simbolična vegetacija).

Emilijan Čevc poudarja: »Seveda te risbe in grafike ne presegajo enciklopedično pojmovanega topografskega opisovanja posameznih krajev, gradov in samostanov. Sama krajina Valvasorja ni toliko mikala kot tisto, kar je človek na njej ustvaril. Zato se mu podoba naravnega okolja mest in gradov rada fantastično preobliči ali pa se spreminja v zemljevidno znakovitost.«¹¹

Ker je Valvasor nadaljnje delo prepustil bakrorezcem, je pri prenosu risbe v bakrorez pogosto prišlo do bistvenih sprememb. Lahko so se spremenila razmerja posameznih stavbnih enot, drugačna je umeščenost stavbe v prostor, domišljija bakrorezcev je dala odločilni značaj krajinskemu ambientu (vrtno oblikovanje, simbolična vegetacija) in štafažnim elementom.

Pri večini Valvasorjevih upodobitev gradov gre za nazoren pogled od zgoraj, za t. i. ptičjo projekcijo

¹⁰ Ikonografija: umetnostnozgodovinska metoda, ki preučuje témo umetnine, njen globlji pomen in vsebino. Ikonologija: umetnostnozgodovinska metoda, ki interpretira globlji pomen oziroma vsebino likovnega dela v kontekstu njegovega nastanka ter obravnava različne dejavnike, ki vplivajo na nastanek likovnega dela (politični, socialni, gospodarski, vpliv literature, umetnikovega svetovnega nazora, zahteve naročnikov).

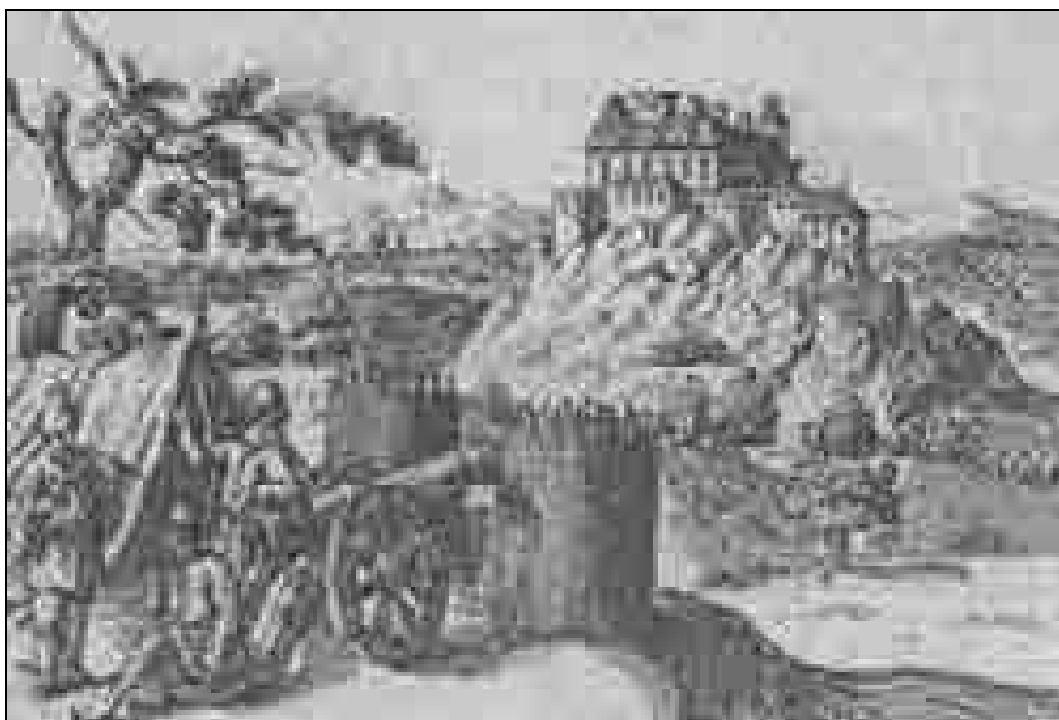
¹¹ Čevc, Vedute, str. 77.

G. M. Vischer – A. Trost, Mariborski mestni grad z juga, v ozadju grad na Piramidi, Topographia Ducatus Styriae, po 1686, bakrorez.

Neznani slikar, Mariborski grad, 1683, olje na platno (hrani: Pokrajinski muzej Maribor).

Justus van der Nypoort – Matthias Greischer (?), Kruci Emerika Tökelyja oblegajo grad Lendava, 1686, bakrorez, zasebna zbirka.

Giovanni Antonio Capellaris, Grad Rihemberk, 1752, risba (Gorica, Musei Provinciali).

ali kavalirsko projekcijo (perspektivo), pri kateri je kot med smerjo projekcije in projekcijsko ravnino 45°, točka pogleda pa je fiktivna. Poševna projekcija na navpično ravnino slike je ime dobila po obrambnem stolpu, imenovanem »kavalir«.

Tudi če imamo na voljo več starejših upodobitev istega gradu, kot je to v primeru bakroreza iz Vischerjeve Topografije in malone sočasne oljne slike, ki prikazujeta mariborski mestni grad pred veliko baročno prenovo, si težko predstavljamo resnični videz gradu ob koncu 17. stoletja. Upodobitvi – druga prikazuje tudi pogled s ptičje perspektive na notranje dvorišče s kolonadami in arkadami – se precej razlikujeta glede proporcev posameznih stavbnih enot, značaja in oblike dekorativnih elementov, okenskih okvirov, portala in stolpičev.

Pomembnejše plemiške družine so svoje gradove in dvorce predstavile v topografskih albumih. Valvasor je pripravil albuma 28 bakrorezov z vedutami gradov oziroma dvorcev plemiške družine Lamberg (*Topographia arcium Lambergianarum*, 1679) in 26 bakrorezov posesti salzburške nadškofije na Koroškem (*Topographia Carinthiae Salisburgensis*, 1681). Mosconi, lastniki več deset gospodstev na Kranjskem, so v prvi polovici 18. stoletja dali v fresko tehniki naslikati svoje gradove in dvorce na stene sobane v prvem nadstropju palacija gradu Pišce (freske so nastale po bakrorezih iz Valvasorjevih in

Vischerjevih albumov).¹²

Bakrorezi v XV. knjigi Valvasorjeve Slave prikazujejo različne zgodovinske dogodke (boji v bližini mest in gradov), ki so dokumentarno zavajajoči. Valvasorjeva sodelavca Justus van der Nypoor in Matthias Greischer (prvi najbrž kot avtor predloge in drugi kot bakrorezec) sta na pričujočem grafičnem listu upodobila kruce (ogrske kmečke upornike) med obleganjem gradu Lendava. Tovrstne upodobitve bitk, svečanih in drugih dogodkov imajo simboličen in propaganden, ne pa dokumentarno zvest značaj. Za večino starejših portretov pa lahko rečemo, da prikazujejo idealizirano podobo upodobljenec.

Giovanni Antonio Capellaris (1727–1807) iz Gorice je bil sprva vojak, delal je tudi v idrijskem rudniku, kjer je izpopolnil svoje risarsko znanje iz kartografije. Leta 1752 je izdelal risbe gradov in utrjenih naselij z Goriškega v baročnem obdobju.

Baročni slikar Valentin Metzinger (1699–1759), ki je na svetniških podobah slikal fantazijske krajine, je naslikal tudi nekaj vedut. Signirana je samo upodobitev gradu Goričane z vrtno strani, s parkom, vodomatom in dvema vrtnarjema, ki je naslikana rahlo naivno realistično. Slikar je frontalni pogled na grajsko stavbo dopolnil z rahlo perspektivo, ki je vidna zlasti pri prikazu geometrijsko urejenega parka.¹³

Valentin Metzinger, Grad Goričane pri Medvodah, 1759, olje na platno (sign. na hrbtni strani: V. M. / a 1759) (hrani: Narodna galerija v Ljubljani).

¹² Stopar, Topografski albumi, rokodelski potni listi, božjepotne podobe, *Podoba Slovenije*, str. 67.

¹³ Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 292.

Vojak, potepuh in topograf Friedrich Bernard Werner Silesius (1690–1778) iz Šlezije (lat. Silesius = Šlezijec), ki je deloval v prvi polovici 18. stoletja, velja za enega najplodovitejših vedutistov svojega časa. V letih 1712 do 1714 je potoval po slovenskih krajih. Popotne skicirke iz Wernerjevega zgodnjega obdobja (416 skic, od tega 19 upodobitev slovenskih krajev) hrani Gornjeavstrijski deželni arhiv v Linzu. Werner je med delom za augsburške založnike leta 1732 ponovno obiskal slovenske kraje. Svoja potovanja je podrobno opisal v avtobiografskem dnevniku.¹⁴

V Imenjski knjigi iz leta 1758 (*Hauptgültbuch der Herrschaften in Krain nach dem rectfs. Kataster pro 1758*, Band 7, Arhiv Republike Slovenije), v kateri je popisana zemljiška posest kranjskih plemiških družin, je sedem vedut z upodobitvami dvorcev. Njihov avtor je deželni stavbni in gledališki nadzornik Joseph Leopold Wiser von Berg.¹⁵

V 17. in 18. stoletju so vedute nastajale predvsem iz znanstvenih in strateško vojaških interesov.¹⁶ Konec 18. stoletja krajina, pejzaž in veduta postajajo vedno pomembnejši motivni izziv. Poleg dokumentarnega topografskega beleženja sta se začeli razvijati tudi likovna in razpoloženska komponenta likovnih upodobitev. Arhitekturni spomeniki so bili praviloma vključeni v široko zaledje krajinskega ambienta. Kompozicija je razdeljena v več prostorskih planov. Pogosti so drobni žanrski prizori (npr. sprehajalci, kmetje pri delu). Eden prvih primerov novega pristopa do vedutnega slikarstva z upodobljenim slovenskim gradom je panorama Predjame, ki je bila objavljena v knjigi Josepha Lavalléeja *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et Dalmatie* (Pariz, 1802). Predlogo za bakrorez je leta 1782 narisal francoski slikar Louis François Cassas (1756–1827).

Pomemben vpliv na vedutno slikarstvo so imeli romantično zanimanje za naravne znamenitosti, preteklost in krajevne posebnosti domače dežele ter razvoj železnic in začetki turizma. Zaradi porasta realističnih tendenc v likovni umetnosti in novih, cenejših tiskarskih tehnik (litografija, jeklorez) so bile krajinske in vedutne upodobitve glede dokumentarnih podrobnosti natančnejše in zanesljivejše.

Vedutno slikarstvo je vrh doživelo v prvi polovici 19. stoletja. Založniki so izdajali albume, posamezne liste in *suite* (serije vedut, izdelanih v enaki tehniki in enaki velikosti), ki so bile namenjene meščanskemu občinstvu. Suite so večinoma poimenovali po njihovih založnikih. Pri pripravi iste suite je lahko sodelovalo več slikarjev in grafikov. Izhajale so v mapah oziroma snopičih s po nekaj vedutami v

skupni ovojnici. Večina suit je bila natisnjena v novi tehniki litografije oziroma kamnotiska. Vedute so bile sprva ročno kolorirane, pozneje pa tonirane.

Stöcklova suite iz okrog leta 1800 je ime dobila po dunajskem založniku Franzu Xaverju Stöcklu. Vsebuje vedute z območja Zgornje in Spodnje Avstrije, Stajerske in Koroške. Vedute (kolorirani bakrorez) so izhajale v mapah z nekaj listi. Doslej je evidentiranih 200 listov, osem vedut prikazuje motive s slovenskega ozemlja (najbrž so nastali v obdobju od 1795 do 1801, izšli pa so leta 1802). Avtor predlog je bil dunajski vedutni slikar Ferdinand Runk (1764–1834), bakrorezec pa Johannes Ziegler (1749–1802), ki je vrezal tudi vedute po predlogah slikarja slovenskega rodu Lovra Janše. Runkove terenske skice hrani Likovna akademija na Dunaju.¹⁷ Runkove predloge so bile uporabljene tudi za *Ederjevo suite*, ki vsebuje okrog 20 vedut Kranjske in Primorske. Vrezal jih je Carl Postl (1769–1818).

Kot zanimivost naj omenim listine iz leta 1795, ki jih hrani Zgodovinski arhiv v Ljubljani, s katerimi so posamični uradi priporočali, naj Runka ne ovirajo pri slikarskem delu in perspektivnem risanju krajev. Runk je dobil dovoljenje za risanje in slikanje vedut s pridržkom, da ne bo delal »geometrijskih in inženirskih posnetkov«. Iz listin izvemo, da je Runk imel težave z oblastmi, najbrž tudi zato, ker bi slikarja, ki je risal utrjene objekte, lahko imeli za vohuna.¹⁸

Kunikejevo suite (barvne litografije) je v letih 1825–1830 izdajal dunajski založnik in slikar Adolf Kunike. V njej je objavljenih šest motivov s slovenskega ozemlja. Njihov avtor je slikar Franz Wolf.

Stara Kaiserjeva suite (*Lithographierte Ansichten der Steyermärkischen Staedten, Maerkte und Schloesser*, 1826–1833) je ime dobila po graškem založniku J. F. Kaiserju. Obsega 317 listov, izdelanih v tehniki litografije z iglo, od tega je 90 motivov s slovenskega ozemlja. V letih 1840–1845 je sledila *Nova Kaiserjeva suite* z barvnimi litografijami manjšega formata. Okrog leta 1833 je v Gradcu izšla *Trentsenskyjeva suite* (litografije).

Wagnerjeva suite je poimenovana po risarju, topografu in založniku Jožefu Wagnerju (1803–1861), ki je od leta 1836 deloval v Celovcu. Izdal je dve zbirki vedut s Koroške in zbirko vedut s Kranjske (30 vedut). Wagner je bil tudi avtor večine predlog in litograf. Listi s kranjskimi vedutami so izhajali v mapah s po tremi listi od leta 1842 do 1848 pod naslovom *Malerische Ansichten aus Krain* (Slikoviti pogledi s Kranjskega). Wagnerjeva suite je v faksimilirani izdaji izšla leta 1970.

¹⁴ Več o Friedrichu Bernardu Wernerju Silesiusu: Stopar, *Vojak, potepuh in vedutist*.

¹⁵ Stopar, *Joseph Leopold Wiser pl. Berg*, str. 12–13.

¹⁶ Reisp, *Gradovi dežele Kranjske*, str. 62.

¹⁷ Stopar, Likovno snovanje v 19. stoletju, *Umetnost na Slovenskem*, str. 186.

¹⁸ Rozman, Runkove vedute, str. 116.

Jožef Wagner, Škofja Loka, 1843, litografija.

Lamplova suita (*Bilder aus der Steiermark*) je izhajala v mapah v letih 1841–1850. Njen založnik in litograf je bil Heribert Lampel iz Gradca. Uporabljena je bila tehnika barvne litografije. Suita obsega 112 listov, 21 motivov izvira z ozemlja slovenske Štajerske. Predloge za litografije je narisal graški krajinar Carl Joseph Kuwasseg (1802–1877), litografiral pa jih je sam založnik.¹⁹

V 19. stoletju so poleg poklicnih slikarjev delovali tudi številni amaterji. Med poklicnimi slikarji sta se vedutnemu slikarstvu posvetila med drugim Marko Pernhart (1824–1871), ki je skoraj vse koroške gradove upodobil v tehniki svinčnika in pozneje v jeklorezni tehniki (skice hrani Deželni muzej v Celovcu), in Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein (1807–1878).

Goldensteinova veduta prikazuje motiv grajske razvaline, ki ga pogosto srečamo tudi v romantično navdahnjeni literaturi. Goldenstein je med letoma 1835 in 1867 deloval v Ljubljani, med drugim kot učitelj risanja na Mahrovi trgovski šoli. Med letoma 1840 in 1865 je zaradi naročil za cerkvene poslikave in slike obiskal različne kraje na Kranjskem, ki jih je

načrtno upodobil na vedutah. Prevladujejo motivi z Gorenjske in Dolenjske. Vedute mest, naselij in gradov so nastale v času, ko fotografska tehnika še ni bila široko razširjena, vendar jih je Goldenstein nameraval razmnožiti s pomočjo fotografije in fotografske posnetke nameniti prodaji.²⁰

Kar zadeva likovne upodobitve mest, trgov, naselij in posameznih arhitekturnih spomenikov, poznamo dvojce pomembnih mejnikov: 1. pojav tiskanih upodobitev: grafične tehnike so omogočile razmah vedutnega slikarstva, 2. izum fotografije, ki je postopoma postala dostopna vedno širšemu krogu ljudi.

Vedute ter grafične in slikarske upodobitve je proti koncu 19. stoletja v vlogi najpomembnejšega likovnega vira za preučevanje stavbne preteklosti gradov nadomestila fotografija, ki je starejše upodobitve nadkrilila po dokumentarni plati. Fotografija je postala nosilka dokumentarnega pristopa, veduta v slikarstvu, grafiki in risbi pa je bila razumljena predvsem kot umetniška stvaritev.

Med likovnimi prikazi gradov in dvorcev prevladujejo vedutne in panoramske upodobitve.

¹⁹ Stopar, Likovno snovanje v 19. stoletju, *Umetnost na Slovenskem*, str. 198.

²⁰ Kurz-Goldenstein, Franz Seraph Ritter von Kurz zu Thurn und Goldenstein, str. 72.

Joseph Kuwasseg – Heribert Lampel, Požar dvorca Ojstrica v Spodnji Savinjski dolini, Lamplova suita, 1841–1850, litografija z iglo (Štajerski deželni arhiv, Gradec).

Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein, Stara Soteska, okrog 1860, gvaš (Narodni muzej Slovenije, Ljubljana).

LITERATURA

- Burke, Peter: *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*. London: Redakction Books Ltd., 2001.
- Cevc, Anica: Valentin Metzinger: *Življenje in delo baročnega slikarja*. Narodna galerija v Ljubljani, 2000/2001.
- Cevc, Emilijan: Vedute slovenskih krajev iz začetka XVIII. stoletja. *Kronika*, 7, 1959, str. 77–98 (o vedutah Friedricha Bernharda Wernerja).
- Curk, Jože: Vedute štajerskih trgov in mest. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Nova vrsta 5 (XL), 1969, str. 313–330.
- Klen, Danilo: Ivan Klojučarić, slikar i kartograf. *Krčki zbornik*, 6, Krk, 1975, str. 75–90.
- Komelj, Ivan: *Slovenski kraji in naselja v preteklosti od 17. do konca 19. stoletja*. Ljubljana: Narodna galerija, 1978 (katalog razstave).
- Kurz-Goldenstein, Ludwig: Franz Seraph Ritter von Kurz zu Thurn und Goldenstein (1807–1878). *Kunsthistorische Studien*, Jahrbuch für 1907, Graz, 1908.
- Lozar Štamcar, Maja: Fotografije predvojnih grajskih interierjev, dragocen vir za preučevanje notranje opreme, zlasti pohištva. *Kronika*, 38, 1990, št. 3, str. 147–155.
- Mavrič Čeh, Darija: Vedute kot možen vir za preučevanje baročnega vrtnega oblikovanja na Goriškem. *Barok na Goriškem: Il barocco nel Goriziano* (ur. Ferdinand Šerbelj). Nova Gorica: Goriški muzej; Ljubljana: Narodna galerija, 2006, str. 481–493.
- Mihelič, Darja idr.: Topografija. *Enciklopedija Slovenije* 13. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999, str. 290–292.
- Pieron Giovanni Battista: *Poročila in risbe utrdbe arhitekta Giovannija Pieronija*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2008 (avtorica besedila Helena Seražin).
- Popelka, Fritz: *Die Landesaufnahme Innerösterreichs von Johannes Clobuciarich 1601–1605*. Graz: U. Moser, 1924.
- Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
- Reisp, Branko: Spremnno besedilo k faksimilirani izdaji Valvasorjeve *Topografije sodobne vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995.
- Reisp, Branko: Valvasorjev čas, življenje in delo. Spremnno besedilo k reprintu Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970–1974.
- Reisp, Branko: *Wagnerjeve vedute Kranjske 1842–1848*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1970 (spremnno besedilo k ponatisu vedut).
- Rogelj-Škafar, Bojana: Grafike Valvasorjevega kroga kot vir za etnologijo. *Valvasorjev zbornik: Referati simpozija v Ljubljani* (ur. Andrej Vovko). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Odbor za proslavo 300 letnice izida Valvasorjeve *Slave*, 1990, str. 323–343.
- Rozman, Ksenija: Runkove vedute slovenskih krajev. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, Nova vrsta XIV–XV, 1979, str. 115–139.
- Stele, France: Valvasorjev krog in njegovo grafično delo. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, 9, 1928, str. 5–50.
- Stopar, Ivan: Georg Matthäus Vischer – življenje in delo. V: G. M. Vischer, *Topographia Ducatus Styriae: Izbor*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2006.
- Stopar, Ivan: *Joseph Leopold Wiser pl. Berg: Ljubljanski vedutist, kaligraf in miniaturist*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991.
- Stopar, Ivan: Kuwassegove vedute slovenske Štajerske (1840–1845). *Celjski zbornik*, 29, 1993, št. 1, str. 61–94.
- Stopar, Ivan: Likovno snovanje v 19. stoletju. *Umetnost na Slovenskem: Od prazgodovine do danes*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998, str. 185–215.
- Stopar, Ivan: *Podoba Slovenije: Vedute Slovenije v 17. in 18. stoletju*. Ljubljana: Viharnik, 2011.
- Stopar, Ivan: *Stara Kaiserjeva suita*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1999 (spremnno besedilo).
- Stopar, Ivan: Stare celjske vedute. *Časopis za novejšo zgodovino*, Nova vrsta 5, 1973, str. 263–299.
- Stopar, Ivan: Veduta. *Enciklopedija Slovenije* 14. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2000, str. 163–165.
- Stopar, Ivan: *Vojak, potepuh in vedutist Friedrich Bernhard Werner Silesius*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1990.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain* (faksimile). Ljubljana: Mladinska knjiga; München: Rudolf Trofenik, 1971–1974 (urednik in avtor dodatnega besedila Branko Reisp).
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topografija Kranjske 1678–1679: Skicna knjiga*. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.
- Valvasorjevo berilo*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969 (študija o Valvasorjevem grafičnem delu France Stele).
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Styriae 1681*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971 (spremnno besedilo Ivan Stopar).

VIR REPRODUKCIJ

Ivan Klojučarić, skice gradov in krajev, *Kozjansko – pot med Celjem in Smarjem, 1601–1605* / *Matthäus Merian, Škofja Loka (izrez), 1649, bakrorez / Giovanni Antonio Capellaris, Grad Rihemberk, 1752, risba / J. v. d. Nypoort – M. Greischer, Kruci Emerika Tökelyja oblegajo grad Lendava, 1686, bakrorez – preslikave iz I. Stopar: Podoba Slo-*

- venije: Vedute Slovenije v 17. in 18. stoletju, Ljubljana, 2011, str. 15, 35, 56 in 64.
- Grad Školj s severne strani, Valvasorjeva Škicna knjiga za Topografijo vojvodine Kranjske, okrog 1678, lavirana perorisba* – preslikava iz I. Sapač, Grajske stavbe v osrednji Sloveniji: III. Notranjska / 3. Porečje Reke z Brkini, Ljubljana, 2007, str. 159.
- Krupa, 1678, Valvasorjeva Škicna knjiga za Topografijo vojvodine Kranjske, okrog 1678, lavirana perorisba* – preslikava iz: I. Stopar, Grajske stavbe v osrednji Sloveniji: II. Notranjska / 5. Bela krajina, Ljubljana, 2004, str. 42.
- G. M. Vischer, *Grad Gornji Ptuj, 1681, Topographia Ducatus Styriae, bakrorez, okrog 1681* – preslikava iz: I. Stopar, Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem, Ljubljana, 1977, str. 60.
- Neznani slikar, Mariborski grad, 1683, olje na platno* – preslikava iz: I. Stopar, Gradovi na Slovenskem, Ljubljana, 1989.
- G. M. Vischer – A. Trost, *Mariborski mestni grad z juga, Topographia Ducatus Styriae, po 1686, bakrorez* – preslikava iz: J. Curk, Mariborski grad, Maribor: Pokrajinski muzej, 2007, str. 30.
- Valentin Metzinger, Grad Goričane pri Medvodah, 1759, olje na platno* – preslikava iz: A. Cevc: Valentin Metzinger: Življenje in delo baročnega slikarja, Narodna galerija v Ljubljani, 2000/2001, str. 293.
- Franz Kurz zum Thurn und Goldenstein, Stara Soteska, okrog 1860, gvaš* – preslikava iz: I. Stopar, Grajske stavbe v osrednji Sloveniji: Dolenjska – Prva knjiga / Porečje Krke, Ljubljana, 2000, str. 240.
- Jožef Wagner, Škofja Loka, 1843, litografija* – preslikava iz: B. Reisp, Gradovi dežele Kranjske, Ljubljana, 1998, str. 199.
- Joseph Kuwasseg – Heribert Lampel, Požar dvorca Ojstrica v Spodnji Savinjski dolini, Lamplova suita, 1841–1850, litografija z iglo* – preslikava iz: I. Stopar: Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji: Spodnja Savinjska dolina, Tretja knjiga, Ljubljana, 1992, str. 95.

ZUSAMMENFASSUNG

Burgen und Schlösser auf künstlerischen Darstellungen

Grafiken, Zeichnungen, Bilder und andere Darstellungen können unser Wissen über die Geschichte einzelner Architekturdenkmäler vervoll-

ständigen. Viele Schlossobjekte oder heute zerstörte Details von Gebäuden sind uns nur durch ältere Darstellungen bekannt. Der dokumentarische Wert der Darstellungen ist von den künstlerischen Fertigkeiten ihrer Autoren unabhängig.

Im 17. Jahrhundert entwickelte sich die Vedoutenmalerei zum selbständigen Genre der Malerei. Damals tauchten auch im slowenischen Raum erste mit Absicht entstandene Darstellungen von Schlössern als Zeichnungen oder Grafik auf. Städte, Märkte und Schlösser wurden von Kartographen, Topographen, Militäringenieuren, Reisenden und anderen Autoren künstlerisch dokumentiert.

Die bedeutendste Bildquelle zur Erforschung der Schlösser im 17. Jahrhundert verdanken wir dem adeligen Polyhistor Johann Weikhard Valvasor (1641–1693). Sein Album *Topographia Ducatus Carniolae modernae* erschien 1679 und enthält 319 (320) Kupferstiche mit Vedouten von Städten, Märkten, Burgen, Schlössern und Klöstern. *Die Ehre des Herzogthums Crain*, die 1689 in Nürnberg gedruckt wurde, umfasst 15 Bücher. Der 11. Band bringt 324 Vedouten. Eine ähnliche Rolle wie Valvasor in Krain erfüllte in der Steiermark der Geograf und Topograf Georg Matthäus Vischer (1628–1696). Das Album *Topographia Ducatus Styriae* erschien 1679 in Graz. In der posthumen Ausgabe um 1700 wurden 495 Darstellungen von Siedlungen, Burgen, Schlössern und Höfen veröffentlicht (142 Motive aus dem slowenischen Gebiet).

Gegen Ende des 18. Jahrhunderts setzte die Entwicklung der künstlerischen und der atmosphärischen Komponente von Vedouten ein. Die Architekturdenkmäler waren nun in der Regel in das Landschaftsambiente eingegliedert, häufig ergänzt mit kleinen Genrebildern. Wegen der wachsenden realistischen Tendenzen in der bildenden Kunst und wegen neuer, billigerer Drucktechniken wurden die Landschafts- und Vedoutendarstellungen im Hinblick auf die dokumentarischen Details verlässlicher. Die Vedoutenmalerei erlebte ihren Höhepunkt in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Die Verleger gaben Alben, einzelne Blätter und Suiten (Serien von Vedouten in gleicher Technik und Größe) heraus, die für ein bürgerliches Publikum bestimmt waren. Suiten wurden meistens nach ihren Verlegern benannt. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurden Vedouten in ihrer Rolle als bedeutendster Bildquelle bei der Erforschung von Gebäuden durch die Fotografie ersetzt. Die Fotografie wurde zur Trägerin des dokumentarischen Zugangs, während die Vedoute in der Malerei, Zeichnung, Grafik vor allem als künstlerische Darstellung verstanden wurde.

Unter den bildlichen Ansichten von Burgen und Schlösser überwiegen Vedouten und Panoramabilder. Darstellungen von Interieurs sind selten.

S U M M A R Y

Castles in artistic depictions

Graphics, drawings, sketches, paintings and other kinds of artistic depiction can improve our knowledge about the history of a given architectural monument. Many castle buildings or their now demolished architectural details are only known to us through their earlier depictions. Documentary value of artistic depictions is not measured by artistic abilities of their authors.

In the 17th century cityscape became an independent genre of painting. At that time the first deliberately produced depictions of castles in the form of drawings and graphics also appeared in the Slovenian territory. Artistic depictions of cities, towns, market towns and castles were made by cartographers, topographers, military engineers, travelers, and other authors.

The most important source of artistic depictions for investigating castles in the 17th century was provided by the Carniolan nobleman and polymath, Johann Weikhard Valvasor (1641–1693). Valvasor's album *Topographia Ducatus Carniolae modernae* (*Topografija sodobne vojvodine Kranjske* [*Topography of the Modern Duchy of Carniola*]) was published in 1679. It contains 319 (320) copperplates with portraits of cities, towns market towns, mansions, castles and monasteries. *Die Ehre des Hertzogthums Crain* (*Slava vojvodine Kranjske* [*The Glory of the Duchy of Carniola*]), printed in 1689 in Nuremberg,

comprises fifteen volumes. The eleventh volume contains no fewer than 324 cityscapes. A similar role to that of Valvasor in Carniola was played by geographer and topographer Georg Matthäus Vischer (1628–1696) in Styria. His album *Topographia Ducatus Styriae* (*Topografija vojvodine Štajerske* [*Topography of the Duchy of Styria*]) was published in 1679 in Graz. The posthumous edition of around 1700 contains 495 depictions of settlements, castles, manors and mansions (142 motifs from the Slovenian territory).

At the end of the 18th century the first strides were made in the development of artistic and atmospheric elements of cityscape. Architectural monuments were, as a rule, included into the landscape ambience and small genre scenes were frequently used. Due to the growing realism tendencies in fine arts and new, cheaper printing techniques, landscape and cityscape depictions were more reliable in terms of documentary detail. Cityscape reached its peak in the first half of the 19th century. Publishers issued albums, individual foils and suites (series of cityscapes produced in the same technique and size) intended for burgher audience. Suites were most often named after their publishers. In the second half of the 19th century cityscape gave way to photography as the main artistic source for investigating architectural past of castles. Photography became the vehicle of documentary approach, while cityscape in painting, drawing and graphics was predominantly understood as artistic creation.

Most artistic depictions of castles and mansions are cityscapes and panoramic depictions. Depictions of castle interiors are rare.